

Chodakowska, Janina

"Aktywność kulturalno-oświatowa polskich instytucji pozaszkolnych na Górnym Śląsku (1848-1939)", Piotr Paweł Barczyk, Katowice 1992 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 36, 195-198

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bartłomiej Keckermann, *Brevis commentatio nautica*. Wstęp i opracowanie Kazimiera Augustowska, przekład Anna Siemiginowska, Gdańsk 1992, s. 177, ilustr.

Wydanie w oryginale łacińskim i w przekładzie polskim dawnego tekstu szkolnego i to tekstu skądinąd wybitnego, można uważać za swego rodzaju wydarzenie godne odnotowania i oceny.

Kazimiera Augustowska, badaczka piśmiennictwa geograficznego pochodzącego z terenu Pomorza Gdańskiego, wybrała spośród wielu innych tę właśnie rozprawę Keckermanna i uznała za godną wznowienia i przekładu. Wybór był trafny. Na rozprawę złożyły się bowiem wykłady prowadzone przez Keckermanna w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w 1603 r. Jak ustaliła Augustowska, był to pierwszy systematyczny wykład oceanografii na ziemiach polskich. Tekst ten jest wyjątkowo zasobny w informacje. Poucza on bowiem o sposobie konstruowania wykładu w Gimnazjum Gdańskim na początku XVII w., przynosi dane o źródłach wiedzy autora wykładu, celu i charakterze dydaktycznym samego wykładu oraz mnogości praktycznych wskazówek dotyczących żeglugi morskiej.

Właściwy tekst rozprawy Keckermanna poprzedza w omawianej publikacji obszerna, liczące 64 strony wprowadzenie pióra Kazimieri Augustowskiej. Autorka przypomniała postać Keckermanna, jego studia i zainteresowania, problematykę publikacji i wykładów prowadzonych w Gdańskim Gimnazjum Akademickim ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień geograficznych. Streściła też rozprawę.

Szczegóły i wskazówki geograficzne i oceanograficzne w rozprawie – wykładzie Keckermanna zostały podane w pewien określony sposób. Czytelnik wrażliwy na aspekt metodyczny tekstu, łatwo ten sposób wykładania Keckermanna dostrzeże. Otóż łączył on rozważania teoretycz-

ne ze wskazówkami praktycznymi, a w argumentacji odwoływał się zarówno do rozumu i logiki jak i wyobraźni i uczucia. Te cechy wykładu swego profesora dostrzegli już ongiś jego uczniowie. Jeden z nich „Abraham Wysocki Wielkopolein” w przedmowie do rozprawy podkreślał, że Keckermann zwykł w swych wykładach wskazywać na rzeczywiste korzyści materialne i satysfakcje emocjonalne zawarte w przekazywanej wiedzy.

Tekst łaciński rozprawy *Brevis Commentatio nautica* przedrukowano fototypicznie według wydania z 1611 r. w Hanau. Umieszczenie tekstu łacińskiego przed tłumaczeniem polskim jest słuszne, przydatne szczególnie dla historyków wychowania specjalistów epoki. Tłumaczenie polskie jest poprawne i przybliża tok rozumowania Keckermanna. Tłumaczenie to jednakże jest pozbawione jakiegokolwiek komentarza historycznego czy rzeczowego. Uważam to za brak i to dotkliwy całej publikacji. W tekście bowiem są aluzje do wydarzeń które wymagają objaśnienia (np. s. 153: „wydaje się, że i nasza ojczyzna zawdzięcza swą wolność sile i szybkości jedynego okrętu, zanim podczas wojny za króla Stefana, po przzerwuceniu mostu na Wiśle, została zajęta i wówczas z największym bólem dostrzeżono, że twierdzę morską opanował wróg.”). Tylko dobry znawca historii politycznej drugiej połowy XVI w. może się zorientować, do jakiego epizodu Keckermann tutaj nawiązywał.

Brak indeksu osób, w który powinna być wyposażona każda publikacja naukowa, utrudnia odnalezienie informacji o autorach, których nazwiska są rozproszone w tekście.

Tadeusz Bieńkowski

Piotr Paweł Barczyk, *Aktywność kulturalno-oświatowa polskich instytucji pozaszkolnych na Górnym Śląsku (1848–1939)*, Katowice, 1992, s. 208.

Badania nad działalnością instytucji oświaty pozaszkolnej na Górnym Śląsku prowadzone są od dawna, lecz dotąd brakowało syntetycznego obrazu ukazującego społeczną aktywność kul-

turalno-oświatową w tym regionie. Lukę tę wypełnia monografia P. Barczyka. Jest to praca typu historyczno-kulturowego podejmująca problem wychowania społeczno-patriotycznego

na Górnym Śląsku na przestrzeni 90 lat, tj. od Wiosny Ludów, kiedy kształtował się ruch narodowy do lat międzywojennych. Dążeniem autora było pokazanie szczególnej roli społecznej aktywności Górnoszlązaków w organizowaniu różnych form wychowawczego oddziaływania, celem zachowania i umocnienia polskiej tradycji i mowy. Według autora najbardziej skutecznymi formami tej pracy były: literatura i prasa, czytelnictwo wraz z ruchem bibliotecznym, ruch teatralny, świetlicowy i młodzieżowy. Autor wykazał, że przez wszystkie lata pozaszkolna oświata była podstawowym źródłem wiedzy o polskiej przeszłości, ukazywała jej piękno, uczyła szacunku do narodowej tradycji. Wykazał również, że polskie pozaszkolne instytucje kulturalno-oświatowe mogły się rozwijać, dzięki samorzutnie organizującemu się społeczeństwu silnie wewnętrznie zintegrowanemu, która wyzwalała wielorakość inicjatyw pomocnych w utrzymaniu tożsamości narodowej.

Autor oparł wyniki badań na bogatym materiale zawartym w archiwach w opracowaniach statystycznych, w prasie, czasopiśmie oraz literaturze śląskoznawczej. Całość opracowanego materiału autor ujął w sześciu rozdziałach przedstawiających: rolę literatury i prasy w budzeniu i rozwijaniu potrzeb kulturalno-oświatowych, ruch biblioteczny i czytelnictwo jako wyraz aktywności społecznej, teatr jako źródło samowiedzy społeczno-narodowej, działalność towarzystw kulturalno-oświatowych w kształtowaniu polskiego oblicza Górnego Śląska i wychowawczo-oświatowa rola ruchu młodzieżowego.

Literatura polska na Górnym Śląsku od zarnia swego powstania do międzywojnia cechowała się „ludowością”, niespotykaną w innych częściach Polski, rozumianą jako piśmiennictwo tworzone przez pisarzy ludowych dla ludu. Inspiracją twórców ludowych przez wiele lat było piśmiennictwo religijne nasycone treściami patriotycznymi. Autor wykazał, iż oryginalne utwory polskiej literatury religijnej odegrały ważną rolę w utrzymaniu ducha narodowego. Duchowni pisali utwory nie tylko o treści religijnej, ale również popularyzowali dzieje Śląska, w których pokazywali piękno i bogactwo języka polskiego. Niektórzy z nich jak np. ks. M. Przywara zajmował się dialektologią i etnografią Śląska.

Zdaniem autora w latach nasilającego się germanizmu, duchowieństwo przyczyniło się do rozwoju piśmiennictwa polskiego, bowiem na ich twórczości uczyły się pokolenia Polaków w tym i przyszli twórcy ludowi. W okresie międzywojennym nastąpiło wzbogacenie śląskiego obrazu literackiego przez zainteresowanie się zagadnieniami tego regionu, pisarzy z innych części Polski (Zofia Kossak-Szczucka, Pola Gojawiczyńska, Julian Przyboś i inni). Pojawiają się także pisarze ludowi o dużych możliwościach twórczych np. Gustaw Morcinek, którzy weszli do literatury polskiej i zajęli w niej znaczącą pozycję. Sprzyjało to postępującemu procesowi przemian literatury śląskiej w literaturę polską.

Równie ważną rolę w krzewieniu oświaty polskiej na Śląsku spełniała prasa popularna, która jako środek masowej informacji i kształtowania opinii, miała większe możliwości oddziaływania. O upowszechnieniu prasy śląskiej świadczyć może liczba aż 1003 tytułów. Autor zauważył, iż mnogość tytułów wprawdzie nie sprzyjała podnoszeniu ich poziomu to jednak miała ogromny wpływ na rozwój czytelnictwa. Stosując różne formy popularyzacji książek np. reklamy polskich podręczników i książek, informowanie o sposobach ich nabywania, również przyczyniły się do upowszechniania czytelnictwa polskiej literatury. Autor wysoko ocenił działalność prasy w propagowaniu polskiej książki na przełomie XIX i XX w. i podkreślił, iż jest ona nieporównywalna z innymi instytucjami również ofiarnie pracującymi w kształtowaniu patriotycznych postaw Górnoszlązaków.

Z kolei ruch biblioteczny i czytelnictwo związane były z powstaniem towarzystw miejskich. Spośród różnych towarzystw działających na Śląsku autor najwyższą ocenę: Towarzystwo Czytelni Ludowych, Macierz Szkolną i Towarzystwo „Nasza Czytelnia”. Autor omówił rozwój bibliotek, stan ich księgozbiorów i liczbę czytelników w poszczególnych regionach Śląska. Wskazał również na utrudnioną pracę bibliotek ze strony władz pruskich, które konfiskowały książki polskie oraz rozwijały się bardzo dobrze zorganizowanych bibliotek niemieckich. W praktyce jednak, te utrudnienia i konkurencja nie zahamowały polskiego ruchu bibliotecznego, przeciwnie, wpłynęły na doskonalenie form pracy wielu z nich. Po 1922 r. w wyniku nowych

potrzeb rozwijane były również biblioteki profesjonalne. W 1924 r. powstała Biblioteka Sejmu Śląskiego, a w 1936 — Śląska Biblioteka Publiczna im. J. Piłsudskiego, gromadząca księgozbiór związany z przemysłem, techniką i innymi działami wiedzy. Miały one stać się ośrodkami kształcenia i doskonalenia zawodowego i warsztatami pracy naukowej. Tworzone były także z myślą o przyszłych szkołach wyższych. Dodajmy, iż w tym czasie (1927 r.) władze województwa śląskiego wystąpiły do Ministerstwa Oświaty i Wyznań Religijnych z inicjatywą utworzenia w Katowicach Politechniki Śląskiej i Uniwersytetu, która jednakże wówczas uznana została za przedczesną.

Ważną rolę wychowawczą spełniał teatr. Autor interesująco przedstawia powstanie i działalność teatryków i zespołów amatorskich, które poprzez swoją atrakcyjność i widokowość uczyły patriotyzmu, propagowały piękno polskiej mowy i obyczajów. Powstanie w 1922 r. zawodowego teatru polskiego w Katowicach było już profesjonalnym upowszechnieniem polskiej sztuki na terenie Górnego Śląska i poza nim.

Celem licznie działających towarzystw kulturalno-oświatowych na Śląsku było podnoszenie kultury narodowej. Miały one charakter kościelno-religijny (np. Towarzystwo św. Alojzego, Towarzystwo Oświaty na Śląsku im. św. Jacka), których zadaniem było krzewienie oświaty na podstawach katolickich; sportowy (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”), które pracowało w myśl hasła: „gimnastyka dla zdrowia, zdrowie dla Ojczyzny”. „Sokół” na Śląsku należał do najbardziej prężnych towarzystw także w skali ogólnokrajowej. Bardzo aktywne były również liczne towarzystwa śpiewacze, niezwykle popularne, które śpiewem propagowały piękno kraju a ponadto spełniały rolę integrującą wszystkich Ślązaków bez względu na środowisko. Formy pracy ogółu towarzystw były bardzo podobne, sprowadzały się m.in. do organizowania przedstawień, odczytów, pogadanek, udziału w akcji plebiscytowej.

Tworzeniem podstaw polskiego szkolnictwa, nauki i sztuki zajmowały się takie towarzystwa, jak: Macierz Szkolna w Cieszynie, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych (TUR), Związek Towarzystw Polek. Macierz Szkolna koncentrowa-

ła się głównie na wspieraniu finansowym i organizowaniu ochronek oraz szkół różnego typu, ludowych, zawodowych, w tym też kursów zawodowych, kursów dla analfabetów, szkół średnich. Z kolei Związek Towarzystw Polek skupiał kobiety z różnych warstw społecznych, lecz najliczniejsze członkinie wywodziły się ze środowisk robotniczych i biedoty wiejskiej. Organizacja ta pomagała im w zdobyciu podstawowych kwalifikacji umożliwiających podjęcie pracy, jak kursy krawiectwa, maszynopisania, gotowania itp. Natomiast Polskie Towarzystwo Pedagogiczne miało charakter organizacji czysto zawodowej, skupiającej nauczycieli szkół ludowych, o celach samokształceniowych i samopomocowych.

Odrodzenie nauki i kultury polskiej na Śląsku było dążeniem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Autor pokazał początki współpracy Towarzystwa z innymi organizacjami naukowymi w kraju i jego wysiłki w tworzeniu podstawowych warsztatów pracy naukowo-badawczej. Osiągnięciem Towarzystwa było doprowadzenie do powstania archiwum w Śląskiej Bibliotece Publicznej, wydawanie „Roczników”, które gromadziły materiały na temat dziejów Śląska i tworzyły również środowisko młodej inteligencji wykazującej zainteresowania badaniami Śląska.

Interesująco zostały przedstawione początki ruchu samokształceniowego wśród robotników organizowanego przez TUR. Towarzystwo to miało wypracowany bogaty program oświatowo-wychowawczy. Autor przedstawił cele, formy pracy TUR-u i podkreślił, iż wykłady sprzyjały kształtowaniu osobowości robotników, rozwijaniu horyzontów myślowych a program wychowania artystycznego i sportowego uczył kulturalnej rozrywki, uwrażliwiał na piękno.

Organizacje młodzieżowe (Związek Harcerstwa Polskiego, Towarzystwo Młodzieży Polskiej, Oddział Młodzieży Powstańczej), stanowiły kolejny przykład wychowawczej inicjatywy społecznej. Autor wykazał, iż stosowane różne atrakcyjne formy oddziaływania wychowawczego kształtowały postawy etyczne, humanistyczne, uczyły patriotyzmu. Efekty tej działalności uwidoczniły się w postawach młodych w okresie akcji plebiscytowej, czynnym udziale w powstaniach oraz w obronie zagrożonej Ojczyzny w 1939 r.

Kończąc pobieżne omówienie książki nasuwa się ogólniejsza refleksja nad dotąd nie badanym zagadnieniem świadomości narodowej Ślązaków. Badania tego typu mogłyby wnieść wiele uzupełniającego materiału do zagadnień zawartych w książce. Warto je podjąć.

Niewątpliwie historiografia kultury polskiej została wzbogacona o bardzo wartościową pozycję.

Janina Chodakowska

Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w. Zbiór studiów pod red. Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca, t. II, cz. I–II, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, ss. 283, 345.

Zbiór studiów i artykułów pt. *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.* jest kolejną publikacją Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego poświęconą historii kobiet polskich w ciągu ostatnich dwustu lat. Pod tą samą redakcją (Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca) w 1990 r. ukazała się książka *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XX w.* Okazało się wówczas, iż badanie kwestii kobiecej w XIX w., wkroczenia kobiet do aktywnego uczestnictwa w publicznym życiu politycznym i na rynku pracy, nie może być oderwane od spraw ich formowania przez oczekiwania rodzinne, stosunki społeczne i od ich przygotowania do aktywności zawodowej przez formalną i nieformalną edukację. Stąd też kontynuacja badań, a następnie publikacja dwutomowego wydawnictwa (choć nieco zaskakująco dla czytelnika, ta zupełnie odrębna pozycja, pod odrębnym tytułem, oznaczona została jako tom drugi, w dwóch częściach). *Kobieta i edukacja* ukazała się faktycznie w 1993 r., aczkolwiek jest antydatowana na rok 1992.

Omawiana książka jest zbiorem 37 rozpraw i szkiców, których autorami są historycy z różnych środowisk badawczych w Polsce i za granicą, reprezentujący różne specjalizacje historyczne, jak np. historycy oświaty, mentalności, gospodarczy, społeczni, etc. W Przedmowie (w wersji językowej polskiej i angielskiej) redaktorzy sygnalizują, iż ich intencją było „poszerzenie pola obserwacji, z myślą o ujawnieniu tematów wymagających w przyszłości bardziej gruntownych badań” oraz przygotowanie materiałów porównawczych (s. 4, cz. I). Podkreślają „nadszpodziewanie żywy odzew”, z którym spotkała się ich inicjatywa, co wskazuje na potrzebę dalszych badań nad historią kobiet w Polsce.

Osią zainteresowań badawczych, które przyświecały autorom recenzowanej książki, było współistnienie i ścieranie się różnych koncepcji ideału kobiety i jej roli – tak w rodzinie jak i w życiu publicznym – w społeczeństwie polskim, w wymiarach przestrzennych, historycznych, klasowych, a do pewnego stopnia i w perspektywie powszechnej, żywotność tradycji i dążenia oraz efekty ruchów emancypacyjnych.

Część pierwsza wydawnictwa obejmuje rozprawy i artykuły traktujące o wzorcach wychowawczych i o poglądach na rolę społeczną kobiet. Wyniki badań pokazują trwałość i skuteczność „oddziaływania wytworzonych wcześniej norm obyczajowych z jednej strony” a z drugiej – sztywność poglądów na wychowanie kobiet na przełomie wieków (s.6). Część druga wydawnictwa pokazuje możliwości kształcenia się ogólnego i zawodowego dziewcząt, oraz ich rosnącą aktywność zawodową, w której oświata odegrała ogromną rolę, i jako warunek emancypacji i jako rynek pracy.

Układ formalny zaprezentowanych w wydawnictwie studiów obejmuje sześć grup problemowych. W części pierwszej: I. Tradycyjne wzorce i ich przemiany; II. Aspiracje kształceniowe i modele wychowawcze; III. Nowe koncepcje społecznych ról kobiety. W części drugiej: I. Edukacja szkolna – aspiracje i szanse; II. W ruchu oświatowym; III. Aktywność zawodowa. Układ ten odzwierciedla zamysł organizatorów badań aczkolwiek w konkretach nie był wcale łatwy do zrealizowania. Prezentowane studia i artykuły są bowiem zróżnicowane i stopniem uogólnienia i – jak się czasem wydaje – sposobem rozumienia zagadnień. Przy tym nie zawsze daje się wypreparować problem z jego podłoża, stąd trochę powtórzeń. Ma to wszakże